

УДК 331.5+351.862.4

Сегментація ринку праці: загрози економічній безпеці держави

Стрембіцька Л.Л.

старший викладач кафедри маркетингу та управління бізнесом
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини

У статті проаналізовано теоретичні основи сегментації ринку праці в аспекті загроз економічній безпеці держави. Досліджено найважливіші підходи до сегментації ринку праці, а також визначено потенційні ризики загроз в окремих сегментах ринку праці для суб'єктів соціально-трудої сфери. Найбільшою загрозою економічній безпеці держави визначено наявність значного поширення неформального (тіньового) ринку праці. Установлено неминучість модифікації сегментації ринку праці у зв'язку з динамічністю умов соціально-економічного розвитку держави. Окреслено тенденції сегментації ринку праці в умовах науково-технічного прогресу та загрози, що з'являються у зв'язку з цим.

Ключові слова: ринок праці, сегментація ринку праці, первинний ринок праці, вторинний ринок праці, неформальний ринок праці, жорсткий ринок праці, гнучкий ринок праці.

Стрембицкая Л.Л. СЕГМЕНТАЦИЯ РЫНКА ТРУДА: УГРОЗЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

В статье проанализированы теоретические основы сегментации рынка труда в аспекте угроз экономической безопасности государства. Исследованы важнейшие подходы к сегментации рынка труда, а также определены потенциальные риски угроз в отдельных сегментах рынка труда для субъектов социально-трудої сфери. Наибольшей угрозой экономической безопасности государства отмечено наличие значительного распространения неформального (теневое) рынка труда. Установлена неизбежность модификации сегментации рынка труда в связи с динамичностью условий социально-экономического развития государства. Определены тенденции сегментации рынка труда в условиях научно-технического прогресса и угрозы, возникающие в связи с этим.

Ключевые слова: рынок труда, сегментация рынка труда, первичный рынок труда, вторичный рынок труда, неформальный рынок труда, жесткий рынок труда, гибкий рынок труда.

Strembitska L.L. LABOUR MARKET SEGMENTATION: THREATS TO THE STATE ECONOMIC SECURITY

In the article the theoretical basis of labor market segmentation in terms of threats to economic security. Studied the major approaches to the segmentation of the labor market and the potential risks identified threats in some segments of the labor market for social and labor sphere. The biggest threat to the economic security of the State noted the presence of significant proliferation of informal (shadow) labor market. Established inevitable modified segmentation of the labor market due to the dynamic conditions of social and economic development. Trends outlined segmentation labor market in the scientific and technological progress and threats that appear in this regard.

Key words: labor market, labor market segmentation, primary labor market, secondary labor market, informal labor market, hard labor market, flexible labor market.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі розвитку національної економіки посилюється увага до усіх складових економічної безпеки, оскільки від її рівня залежить ступінь захищеності та задоволеності усіх суспільних потреб. Досягнення високого рівня економічної безпеки неможливе без ефективного вирішення проблем у сфері використання робочої сили як основного ресурсу суспільного розвитку. Необхідно зазначити, що на сучасному етапі соціально-економічного реформування склались загрозові умови для відтворення та використання робочої сили, що виражається знижен-

ням ефективності функціонування сукупного ринку праці. Тому досить актуальним є дослідження усіх складових ринку праці, що дасть змогу визначати потенційні ризики, які наявні в певних його сегментах, та в подальшому формувати основу для вироблення необхідних засобів щодо нівелювання загроз економічній безпеці держави в соціально-трудої сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань, пов'язаних з дослідженням проблем ринку праці, присвячені праці О. Грішнєвої, А. Колота, Е. Лібановаї, Л. Лісого, І. Петрової, М. Семикіної.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний внесок цих учених у вивчення зазначеної теми, динамічність соціально-економічних умов приводить до змін у структурі ринку праці, формування нових проблем та загроз економічній безпеці держави, що потребує додаткових досліджень у вказаній сфері.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в дослідженні теоретичних аспектів та тенденцій сегментації ринку праці щодо загроз економічній безпеці держави в результаті соціально-економічних змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Посилення сегментації ринку праці на сучасному етапі є результатом дії найрізноманітніших чинників, які до того ж часто, діючи одночасно, підсилюють цей процес; зокрема, це загальна соціально-економічна криза, значна тінізація економіки, різке зниження рівня життя, неконтрольованість державою системи трудових відносин, низький рівень культури ведення бізнесу та його відповідальності в системі соціального партнерства, поширення нових форм зайнятості.

Ринок праці відображає складні процеси, що відбуваються в ході соціально-економічних змін на усіх рівнях, які зумовлюють посилення його сегментації [1, с. 147]. Поділ ринку праці на окремі сегменти дає змогу виокремити виключні та специфічні характеристики кожного сегменту ринку праці, з'ясувати основні проблеми, а отже, і загрози економічній безпеці держави, вирішення яких мають бути покладені в основу формування цілей соціально-економічної політики з метою досягнення стійкого прогресу соціально-економічного розвитку.

Дослідження сегментації ринку праці привело до появи так званої теорії двоїстості ринку праці, відповідно до якої ринок праці поділяється на первинний та вторинний. Ознаки первинного ринку праці мають позитивні риси, такі як стабільність і надійність роботи, високі заробітки, можливості професійного і кар'єрного зростання, що є невід'ємними умовами соціально-економічного благополуччя населення. Натомість вторинний ринок праці характеризується різко протилежними рисами, такими як відсутність гарантій зайнятості, нестабільність роботи, низька і негарантована оплата праці, безперспективність у сфері трудового життя, а отже, значне поширення вторинного ринку праці має вкрай загрозливі наслідки не лише для

окремої людини, але й для й для усієї країни, оскільки обертається значним зниженням доходів, поширенням безробіття у прихованій формі, зростанням нерівності і соціальної напруги в суспільстві, а за умов загальної соціально-економічної та політичної кризи в суспільстві здатне підірвати основи національної безпеки держави.

Аналіз негативних наслідків та загроз сегментації ринку праці в аспекті теорії його двоїстості наводить на думку про те, що надмірна поляризація ринку праці на так звані хороший та поганий сегменти поглиблює нерівність в суспільстві. На думку авторитетного науковця Е. Лібанової [2], нерівність є головною проблемою сучасності, а серед усіх видів нерівності саме економічна нерівність є первинним видом, найбільш очевидним проявом якої є нерівність за доходами, що спричиняє нерівність у доступі до соціальних благ, ресурсів та нерівність у реалізації основних прав людини.

Вторинний ринок праці передбачає використання застарілих і трудомістких технологій, отже, він сприяє збереженню технологічної відсталості виробництва та зниженню конкурентних позицій держави в рейтингу країн-лідерів інноваційних та високотехнологічних продуктів. До того ж умови праці мають надзвичайно велике значення для окремої людини, а часом – переважаюче під час вибору роботи, тому молодь, вибираючи майбутню професію, намагається уникнути ризику потрапити у вторинний сегмент, чим, на нашу думку, пояснюється висока престижність здобуття вищої освіти в нашій державі. Отже, маємо таку проблему: неефективність витрат як державних, так і приватних на здобуття освіти.

Також у сфері зайнятості вторинний ринок праці створює дійсні загрози забезпеченню реалізації принципів гідної праці щодо безпеки виробництва, оскільки значна кількість місць у цьому сегменті характеризується важкими та шкідливими умовами праці. Це негативно позначається на збереженні життя і здоров'я людей у процесі трудової діяльності, потенційно наносячи збитки як працівникам, так і державі через необхідність здійснення додаткових витрат на лікування працівників та їх соціальне забезпечення у разі втрати здоров'я.

Досить поширеною є класифікація ринку праці на формальний та неформальний. Формальний сектор утворюють зайняті в офіційній (формальній) економіці, натомість зайняті в неофіційній (неформальній) економіці утво-

рюють неформальний, або тіньовий, ринок праці. Загальновідомо, що обсяги зайнятих в тіньовому ринку праці чітко корелюють з обсягами тінзації економіки загалом. Мінімальні рівні тінзації економічної діяльності та зайнятості практично не можна подолати навіть в країнах з високих рівнем розвитку, проте уряди усіх розвинутих країн ведуть активну боротьбу з цим негативним соціально-економічним явищем.

Врахування тіньового аспекту зайнятості та її порогового значення передбачене удосконаленою методикою оцінювання рівня економічної безпеки держави [3]. Відповідно до вказаної методики тіньова зайнятість та тіньова заробітна плата є індикаторами, що характеризують соціальну безпеку, яка є складовою економічної безпеки. Отже, врахування обсягів тінзації трудової сфери під час оцінювання рівня економічної безпеки є свідченням значної вагомості зазначеного сегменту ринку праці як чинника загроз соціально-економічного розвитку держави.

Подолання загрозливих масштабів тіньової зайнятості та тіньової заробітної плати вимагає особливої уваги держави в аспекті забезпечення економічної безпеки, адже перш за все це величезні суми недоотриманих державних коштів. Крім цього, оскільки нелегальна діяльність та нелегальні доходи є неврахованими, сегмент неформального ринку праці має змогу отримувати досить великий обсяг субсидій на компенсацію вартості житлово-комунальних послуг, що порушує принципи соціальної справедливості. При цьому додатково зростає навантаження на офіційний сектор економіки, який в таких умовах мусить працювати з подвійним навантаженням для компенсації недоотриманих платежів від тіньового сектору. Щоправда, для роботодавців тінзація умов наймання працівників, що походить з практики усної домовленості, має значні переваги, оскільки призводить до здешевлення ведення бізнесу, що є тим чинником, який сприяє тінзації трудових відносин.

Нині маємо порівняно низьку частку оплати праці у вартості виробництва порівняно з розвинутими країнами. Уряд намагається виправити ситуацію та вивести заробітну плату з тіні, збільшивши її мінімальний рівень з січня 2017 р. до 3 200 грн. Наскільки вдасться досягти корисного ефекту, адже мінімальна заробітна плата у 2016 р. визначалась на рівні 1 378–1 450 грн., а у грудні була піднята до рівня 1 600 грн.? Вже після перших заяв стосовно

підняття мінімальної заробітної плати роботодавці у засобах масової інформації почали здійснювати заяви, що не зможуть витримати таке навантаження на виробництво, що це спричинить або звільнення частини працівників, або суттєве підняття цін на продукцію. На нашу думку, більш обґрунтованою є політика поступового і стабільного зростання трудових доходів, що дало б можливість господарюючим суб'єктам пристосуватись до нових умов, а суттєве одномоментне зростання заробітної плати збільшує ризик подальшої тінзації ринку праці.

Досліджуючи підходи до трактування сутності сегментації ринку праці, Н. Коваленко [4, с. 139–142] виокремлює наявність окремого сегменту ринку праці, на якому представлені одночасно зайняті в офіційній та в неофіційній економіці (на засадах вторинної зайнятості), що складається з двох категорій:

- працівники, які через низькі доходи від офіційної зайнятості змушені підробляти у неформальній сфері;

- працівники, які використовують свої посади в офіційній економіці для одержання нелегальних доходів і привілеїв.

Проте ці дві складові групи мають принципово різні характеристики та загрози для економічної безпеки держави. Так, перша група працівників – це переважно представники середнього класу суспільства, і загрози для цього сегменту виходять з того, що держава не створила достатніх умов для гідної праці, тому маємо проблему значного поширення бідності серед працюючого населення, що загалом загрожує людському розвитку. Друга група працівників – це чиновницький апарат, нелегальні доходи якого мають переважно корупційне походження. Саме боротьба з корупцією є тим гострим завданням, що нині постало перед українським суспільством і перешкоджає розвитку атрибутів правової держави. Крім того, наявність високого рівня корупції є найвагомим чинником, що знижує імідж нашої країни на світовій арені.

Досліджуючи проблеми сегментації ринку праці, І. Петрова у своїй праці [5, с. 6] звертає особливу увагу саме на сегмент неформальної зайнятості, визначаючи найвпливовіші фактори, що зумовлюють поширення неформальної зайнятості в Україні:

- високе навантаження на фонд заробітної плати;

- дефіцит гідної роботи і порушення роботодавцем прав найманих працівників;

– зміна трудових мотивацій населення в бік прагнення самостійної роботи;

– недосконалість і незрозумілість нормативно-правової бази, яка регулює ринок праці та зайнятість;

– нерегульована трудова міграція населення, як зовнішня, так і внутрішня, представники якої значною мірою стають неформально зайнятими.

Особливо актуальною, на нашу думку, є теза І. Петрової щодо дефіциту гідної роботи в Україні та порушення роботодавцем прав найманих працівників, що виражається практикою встановлення понаднормованих робіт без відповідної компенсації, зменшення ставки оплати праці під час випробувального терміну, здійснення невиправданих переведень працівників. Таким чином, порушують інтереси та трудові права найманих працівників; має місце й відверта експлуатація праці через невідповідність винагороди трудовим зусиллям працівника, тому формальна зайнятість не приваблює, а часом відлякує працівників.

На думку науковців [6, с. 237], дуалізм сучасного ринку праці доцільно розглядати на рівні двох досить відокремлених частин, а саме ринку людського капіталу (внутрішній ринок праці), що охоплює працівників, зайнятих на підприємствах і організаціях, і ринку простої робочої сили (зовнішній ринок праці), що визначається кількісним і якісним складом безробітних.

Саме більша частина загроз економічній безпеці держави має походження з зовнішнього ринку праці. Дослідження загроз економічній безпеці держави в сегменті зовнішнього ринку праці в найзагальнішому вигляді має враховувати оцінку безробіття принаймні за трьома основними показниками: чисельність безробітних, рівень безробіття і середня тривалість безробіття. У вітчизняній практиці одночасно як здійснюють оцінку безробіття Державною службою зайнятості (офіційне безробіття), так і виявляють її в ході обстежень економічної активності населення згідно з методикою Міжнародної організації праці (реальне безробіття). Традиційно показники реального безробіття завжди вищі, ніж показники офіційного безробіття, але не лише значення їх рівнів, але й розрив між вказаними показниками є ознакою глибини проблеми на ринку праці. Слід звернути увагу на те, що масштаби офіційного безробіття перш за все є основою для визначення суми усіх видів соціальної допомоги у разі втрати роботи і

створюють поточне навантаження на соціальні витрати держави. Процедура надання статусу офіційного безробіття традиційно ускладнюється в умовах кризи економічного розвитку перш за все для того, щоб зменшити витрати держави за соціальними гарантіями безробітного населення. Обсяги сегменту реального безробіття вказують на загальні загрози для держави у цій сфері, що потребує розробки комплексу ефективної соціально-економічної політики, здатної стимулювати економічну активність господарських структур та зростання зайнятості.

Також слід відзначити, що є окрема група населення, яка знаходиться поза межами як внутрішнього, так і зовнішнього ринку праці, але її представники фактично є безробітними; йдеться про зневірених в пошуках роботи, котрих, згідно з методологічними підходами МОП, віднесено до частини економічно неактивного населення. Тому вбачаємо необхідність окремого дослідження цього сегменту ринку праці як такого, що фактично характеризується довготривалим безробіттям, але не є таким відповідно до усталених критеріїв оцінки безробітних.

Особливої уваги потребують так звані депресивні сегменти ринку праці. Під депресивним ринком праці розуміють специфічний сегмент ринку праці, окреслений певними просторовими рамками, у межах якого наростання негативних тенденцій у сфері зайнятості населення відбувається значно швидшими темпами, ніж у регіоні або країні загалом, що вимагає пріоритетності вирішення такого негативного явища [7].

Оскільки ринок праці є динамічною структурою, яка змінюється під дією соціально-економічних трансформацій у відповідь на об'єктивні тенденції економічного розвитку, відбуваються зміни у характері пристосування цих процесів. Відповідно до цього адаптація ринку праці до ринкової кон'юнктури реалізується на основі моделей жорсткого чи гнучкого ринку праці. Ступінь жорсткості і гнучкості ринку праці визначається співвідношенням у виборі стратегій захищеності чи адаптивності ринку праці. Останні світові тенденції вказують на зростання гнучкості ринку праці [8, с. 24], що є результатом послаблення законодавства в трудовій сфері у відповідь на негативні наслідки світової економічної кризи. Негативні наслідки такої сегментації призвели до значних розривів в заробітній платі між окремими сегментами, відмінностей в доступі до навчання та соціального захисту, умовах

праці та перебуванні на посаді; також зазначається, що відсутність достатньої кількості активних програм зайнятості з боку урядів постраждалих держав від світової економічної кризи призвела до маргіналізації окремих працюючих.

Незважаючи на вказані негативні наслідки гнучкості ринку праці, його засоби дають змогу знизити гостроту проблем безробіття на ринку праці, оскільки гнучкий ринок праці передбачає перш за все відхід від стандартних форм зайнятості, поява ж нестандартних форм зайнятості є неминучим процесом в умовах науково-технічного прогресу.

Д. Баланда [9, с. 13], досліджуючи нові тенденції розвитку національних ринків праці в контексті інформатизації економіки, звертає увагу на те, що все більша частина населення світу поглинається інформаційною діяльністю та обслуговуванням, що є основою зародження нових тенденцій світового ринку праці, а саме розвитку дистанційних форм зайнятості, що робить ринок праці більш гнучким.

Поява дистанційного ринку праці та його швидке поширення вимагають розробки відповідного законодавства, що регламентує таку діяльність, оскільки цей сегмент потенційно створює значні ризики для поширення тінізації трудової діяльності.

Сегментація ринку праці не є чітко усталеною, з'являються нові сегменти ринку праці, які раніше не мали місця в структурі ринку

праці. Нині це сегмент так званих внутрішньо переміщених осіб (ВПО), який виник внаслідок воєнного конфлікту на Сході України. Державою розроблено програми інтеграції ВПО в суспільство, зокрема програми сприяння зайнятості таких осіб. Однак є значні труднощі у практичній реалізації цих програм, неоднозначним є сприйняття населенням цього сегменту, наростають ризики дезінтеграції та соціального відторгнення ВПО, що потребує налагодження соціальної взаємодії та об'єднання суспільства стосовно вирішення вказаної проблеми.

Також загальновідомо, що існує досить широкий перелік класифікації сегменту безробітних на ринку праці за різними ознаками, а саме за статтю, за віком, за місцем проживання тощо, які відрізняються різною конкурентоспроможністю осіб на ринку праці. Це досить широке та специфічне питання, а тому потребує окремого теоретичного дослідження.

Висновки з цього дослідження. Отже, найбільшою загрозою економічній безпеці держави є наявність значного поширення неформального (тіньового) ринку праці. Установлено неминучість модифікації сегментації ринку праці у зв'язку з динамічністю умов соціально-економічного розвитку держави. Відзначено, що науково-технічний прогрес зумовлює подальшу сегментацію ринку праці та появу ризиків, що походять з цього явища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грішнова О. Економіка праці та соціально-трудова відносини : [підручник] / О. Грішнова. – 3-тє вид., випр. і доп. – К. : Знання, 2007. – 559 с.
2. Лібанова Е. Україна: глибина нерівності / Е. Лібанова // Дзеркало тижня. – 2016. – 1 жовтня.
3. Харазішвілі Ю. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі : аналіт. доп. / Ю. Харазішвілі, Є. Дронь. – К. : НІСД, 2014. – 117 с.
4. Коваленко С. Концептуальні підходи до трактування сутності сегментації ринку праці / С. Коваленко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – Т. 3. – № 2. – С. 139–142.
5. Петрова І. Заходи економічної та соціальної політики в сегменті неформальної зайнятості / І. Петрова // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 3. – С. 3–7.
6. Соціально-економічні парадигми сучасного гуманізму / [М. Чечетов, І. Бондар, О. Сологуб та ін.] ; наук. ред. І. Бондар. – К. : Видавничий дім «КОРПОРАЦІЯ», 2007. – 284 с.
7. Теоретичні підходи до регулювання депресивних ринків праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.msu.edu.ua/visn/?p=2106&lang=uk>.
8. Стрембіцька Л. Особливості сегментації ринку праці в зарубіжних країнах на сучасному етапі / Л. Стрембіцька // Новості наукової думки : мат. XI Міжн. наук.-практ. конф. – Praha : Science and Education, 2016. – С. 23–25.
9. Баланда Д. Нові тенденції розвитку національних ринків праці в контексті інформатизації економіки / Д. Баланда // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 1. – С. 10–15.